

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І
АРХІТЕКТУРИ**

**ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ:
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ**
для студентів напрямів «Архітектура» та «Образотворче мистецтво»

Київ 2012

УДК 930.85
ББК 71.0
І-90

Укладачі: Т.В. Шевельова, асистент
О.О. Коцюбанська, кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Л.Г. Бачинська, кандидат архітектури, професор

Відповідальний за випуск Є.В. Перегуда, канд. політ. наук, доцент.
*Затверджено на засіданні кафедри політичних наук, протокол
№11 від 11.05.2012 р.*

Видається в авторській редакції.

І-90 Історія світової культури: Конспект лекцій для студентів напрямів «Архітектура» та «Образотворче мистецтво» / Т.В. Шевельова, О.О. Коцюбанська. За ред. Є.В.Перегуди. – К.: КНУБА, 2012.– 45 с.

Містить основні положення та поняття лекцій з дисципліни «Історія світової культури», перелік рекомендованої літератури, питання для самоконтролю.

Видання спрямоване на вдосконалення навчально-виховного процесу. Призначене для студентів, які навчаються за напрямами підготовки бакалаврів «Архітектура» та «Образотворче мистецтво».

З М І С Т

Передмова.....	4
Тема 1. Вступ до курсу «Історія світової культури»	4
Тема 2. Культура первісного суспільства.	?
Тема 3. Культури суспільств Стародавнього світу	?
Тема 4. Історія культури Середньовіччя та Нового часу	?
Тема 5. Особливості розвитку світової культури у модерний та постмодерний період (др. пол. ХІХ ст. – ХХІ ст.).	?
Список літератури	?

ПЕРЕДМОВА

У програмі підготовки бакалаврів за напрямками «Архітектура» та «Образотворче мистецтво» важливе місце посідають дисципліни гуманітарного циклу, серед яких є й історія світової культури.

Історія світової культури відповідає сучасним вимогам професійної підготовки архітекторів та фахівців образотворчого мистецтва, формування наукового світогляду, широкої ерудиції, загальної культури.

Метою курсу є вивчення культурних епох розвитку людства, а також виховання поваги до культурних традицій народів світу.

Студенти, які прослухали курс, повинні знати: - основні поняття та терміни теорії культури; - основні етапи розвитку культури та її історичні форми; - характеристики розвитку світових культурних систем; - вузлові моменти та головні події розвитку світової культури; - механізми дії тенденцій історико-культурного процесу.

Студент, який оволодів даною дисципліною, повинен уміти: - користуватися науковою літературою та виданнями, в яких висвітлюється культурно-історичний процес; - досліджувати проблеми історії світової культури; - логічно та послідовно викладати свої знання; - вести діалог як засіб ставлення до культури та суспільства.

Запропонований конспект лекцій з дисципліни «Історія світової культури» розроблено відповідно до робочої програми дисципліни. Вивчення курсу здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Лекційний курс складається з одного модуля. У конспекті стисло розкрито зміст основних питань кожної теми. Конспект містить питання для самостійного контролю знань та список літератури.

Тема 1. Вступ до курсу «Історія світової культури»

План лекції

1. Поняття культури та історія його формування.
2. Співвідношення понять культура та цивілізація. Концепції Данилевського, Шпенглера, Тойнбі.
3. Класифікація культур народів світу. Об'єкт, предмет, методи вивчення курсу історії світової культури.

Рекомендована література: [4, 17, 26-27, 31, 40, 64]

Ключові поняття: культура, цивілізація, система, антропологія, етнографія, традиційність, типологізація.

1. Поняття культури та історія його формування.

Культура – слово, що відображає складний феномен розвитку людини та суспільства і є складовою історичного буття людства. Термін «культура» пройшов складну еволюцію концептуальних підходів, обумовлених багатьма століттями розвитку самої культури та науки. Саме тому сьогодні неможливо відшукати єдиного, жорстко сформульованого визначення поняття «культура».

Найбільш звичним розумінням терміну «культура» залишається побутове поняття – культура як сукупність надбань в сфері художнього мистецтва, що є відокремленою галуззю суспільної діяльності (мистецтво, література, театр). У вузькому розумінні під цим терміном розуміють цінності та норми поведінки в соціальному середовищі.

Широке поняття культури як явища, що охоплює надбання людства у всіх сферах його діяльності, пройшло складний еволюційний шлях.

Слово культура використовувалось в античності для позначення обробки ґрунту. Марк Порцій Катон (234-149 до н.е.) застосував його для позначення особливого, душевного ставлення до землі.

В Європі слово «культура» використовувалось з 2-ї пол. XVIII ст. Французькі філософи епохи Просвітництва Вольтер, Тюрго, Кондорсе розуміли культурність (цивілізованість) як протилежність дикунству та варварству, як сукупність досягнень в науці та мистецтві, розумність впорядкування суспільного ладу та політичних інституцій. Призначення культури збігається з найвищим призначенням розуму – робити людей щасливими у відповідності із потребами їх природного єства.

Але вже Ж.-Ж. Руссо (1712-1778) критично поставився до культури як антитези дикунству: моральній розбещеності «культурних» націй він протиставляв чистоту звичаїв «патріархальних» народів. Ця теза була сприйнята німецькими філософами, які шукали осмислення культурного розвитку людини і знаходили його в сфері усвідомлення духа: І. Кант (1724-1804) – морального, Й.-Ф. Шиллер (1759-1805) – естетичного (вважав, що мистецтво, естетичне виховання існують для перебудови суспільства, надихання людини на активні дії), Г.В.Ф. Гегель (1770-1831) – філософського (мистецтво – складова абсолютного духу, в творі мистецтва об'єкт та суб'єкт виступають як гармонія). У німецькій філософії культура поставала як духовна свобода людини, яка лежить за межами природного та соціального існування, якій властиве розмаїття типів та форм, що розташовуються в історичній послідовності та в сукупності створюють єдину лінію духовної еволюції людства.

Й.-Г. Гердер (1744-1803) розглядав культуру як прогресивне розкриття здібностей людського розуму, підкреслюючи роль почуттів для

особистості, що виявляє різноманіття творчих проявів людини та народів, розглядаючи історію і культуру як органічну цілісність, а етапи історичного розвитку – немов різні рівні єдиного світового організму. Філософія культури Гердера, розпочаті дослідження мови стали основою, на якій формувались як німецька філософська думка, так і традиція порівняльно-історичного вивчення культури та її визначення як суто антропологічної проблеми, що базується на конкретному аналізі звичаїв та етнічних ознак. Цю лінію продовжили В. фон Гумбольдт (1767-1835) та започаткована ним школа компаративної лінгвістики.

Історична наука у XIX та 1-й пол. XX ст. розуміла культуру як сукупність духовних надбань у сферах мистецтва, літератури, філософських та наукових ідей. Історія цих досягнень мислилася як еволюційний розвиток. Саме еволюційний підхід сприяв виокремленню таких видів знання як мистецтвознавство, філологія, історія філософії та історія науки, винісши їх за рамки соціальної та економічної історії. Спроби усвідомлення культури в філософському та історичному ключах сприяли формуванню традиції визначати культуру не як цілісність, а як окремішність багатьох складових. Це стало підґрунтям до вичленення духовної та матеріальної культур, що й нині лишається серед найактуальніших проблем понятійного апарату у визначенні культури.

Розвиток антропології та етнографії, полем дослідження яких стали народи Океанії, Африки, обох Америк, показали, що сторони життєдіяльності людських спільнот, їх соціальна та господарська організації, побут, релігійні системи невідривно пов'язані з поглядами про сутність людського буття, часу, потойбіч. Людина мислила себе як гармонійну частку природи та космосу. Отже, жодне явище суспільного буття не може бути потрактовано у відриві від «картини світу», сформованої у свідомості людини. З останньої третини XIX ст. культура вивчалась в рамках антропології і етнографії.

Сучасне поняття культури має витoki в антропології та етнографії XIX ст. В такому ключі одне з перших визначень терміну «культура» належить англійському етнографу Е.Тайлору (1832-1917), який розумів культуру як цивілізацію, як нероздільну цілісність знань, вірувань, звичаїв та законів, що водночас є надбанням людини і розвивається нею як членом спільноти. Культура як цілісність набувається та досягається саме у спільноті, адже людина стає людиною лише як член суспільства. У XX ст. ця традиція отримала розвиток. Американський антрополог А.Л. Крюбер (1876-1960) у 1948 р. дав визначення культурі як специфічному та виключному продуктові життєдіяльності людей, їх характерній ознаці у

космосі. Радянський етнограф Р.Ф. Ітс (1928-1990) означив культуру як все, що створено людиною, протиставивши тому, що створено природою. Британська енциклопедія характеризує культуру як властиву лише людині поведінку, до якої залучаються й матеріальні предмети як складова цієї поведінки. Отже, «антропологічна» формула з часом набула у науковому середовищі класичного статусу, чітко відмежувавши культуру як продукт діяльності людини від природи. Жорстке протиставлення людини природі надавало людству усвідомлення власної цілісності та унікальності, оскільки усі його надбання є результатом творчої наснаги, властивої лише людині як істоті соціальної, абстрактно мислячій на всіх етапах її формування – від «дикунства» до «постіндустріального» суспільства. Отже, історія людства повставала як єдина лінія від первісності до цивілізованості, якою тоді сприймалась Західна Європа XIX ст. Наявність відмінностей, іманентно властивих різним спільнотам, пояснювались просто – кожна спільнота знаходиться на різних етапах розвитку єдиної цивілізації. Звідси брала витoki й теза про різні ступені «цивілізованості» та «розвиненості» народів.

Водночас у XIX ст. та, особливо, у XX ст. розуміння багатоманітності розвою людських спільнот витіснили лінійність у підході до вивчення історії культур. Залежно від масштабу дослідження поняття культура об'єднувало риси, що надавали тій чи іншій культурі окремішності – таке формулювання з'явилося у французького антрополога К.Л. Стросса. Індивідуальність кожної спільноти стала засадничою умовою для використання слів «культура» та «цивілізація» в множині, концептуально змінюючи їх визначення.

Отже, **культура** — це багаторівнева система, утворена сукупністю усіх матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії, та тими відносинами, що утворилися внаслідок створення, обміну та перерозподілу цих цінностей. Культура є надпродуктом антропогенезу, специфічною рисою людської спільноти, яка дозволяє створювати «світ у світі», вирізняє людину з природного життя.

2. Співвідношення понять культура та цивілізація. Концепції Данилевського, Шпенглера, Тойнбі.

Довгий час поняття «культура» та «цивілізація» використовувалися як синонімічні та універсальні, яким властиві певні значеннєві відтінки. Термін «цивілізація» вперше використав шотландський філософ А. Фергюсон у праці «Нарис історії громадянського суспільства» (An Essay on the History of Civil Society, 1767), виділивши в історії людства 3 стадії:

дикунство, варварство та цивілізацію. У А.Л. Крьобера цивілізація визначається як більш багата та визначна культура. На сучасному етапі термін цивілізація застосовується як для означення типу культури, що розвинувся до створення міст та писемності, так і для означення конкретних культур, які спромоглися до урбаністичного типу розвитку та винайдення писемності. І. Кант протиставляв культуру та цивілізацію. Першу він вбачав чинником розвитку, його гуманістичним підґрунтям, а цивілізація уособлювала зовнішній, «технічний тип культури».

У XIX-XX ст.ст. в європейській науці неодноразово робилися спроби систематизації історії розвитку людських спільнот, де ключовою одиницею наукового пошуку виступали б «культура» та «цивілізація». Найбільший резонанс отримали роботи Н.Я. Данилевського, А.Дж. Тойнбі, О. Шпенглера, Ф. Броделя, С.Ф. Хантінгтона.

Першопрохідцем в царині пошуку засадничих умов розвою цивілізацій став дипломат та письменник Ж.А. де Гобіно (1816-1855). У «Нарисі про нерівність людських рас» (*Essai sur l'inegalite des races humaines*, 1853-1855) він в історії людства виділив 10 цивілізацій, які були створені «білою расою» та занепадатимуть через змішання рас.

Філософ Н.Я. Данилевський (1822-1885) у праці «Росія та Європа» послідовно доводив не лінійний та еволюційний розвиток людських культур, а його багатоманітність, нарахувавши більше 10 культурно-історичних типів, заперечував співставлення романо-германської (західноєвропейської) культури із загальнолюдською, наполягаючи на індивідуальності та культурній значущості кожної спільноти, зокрема й слов'янської, до якої відносив як Росію, так і Малоросію. Без визнання культурної самоідентичності він не бачив можливості для розвитку. Культуру та цивілізацію він розумів як історичне життя, в якому поєднуються усі сторони народної діяльності. Охарактеризувати ці поняття можливо за допомогою таких категорій життєдіяльності: релігійна – ставлення людини до Бога, жива основа морального існування в суспільстві та Космосі; культурна – теоретична як наукова та естетична як художня; політична – ставлення людей одне до одного; суспільно-економічна – взаємодія між людьми щодо умов користування предметами зовнішнього світу.

Робота О. Шпенглера (1880-1936) «Загибель Заходу» (*Der Untergang des Abendlandes*), перший том якої побачив світ у 1918 р., а другий – 1922 р., викликала великий резонанс. Фантастична ерудиція автора та його ставлення до історії радше як до поезії обумовили створення нової концепції розвитку світової історії та культури. Шпенглер

виділив 8 світових культур, презентуючи кожна з них як складну та самодостатню систему, замкнену в собі. Інтерференцію, взаємовплив він не вважав іманентно властивим для культур. Адже основою розвитку кожної є «прасимвол», який в чистому вигляді не проявляється, але присутній в кожному елементі культури. Постулювати «прасимвол» означає відкрити можливості до тотального розуміння усіх явищ культури (філософії, математики, релігії, архітектури, мистецтва, літератури). Наприклад, «прасимволом» західноєвропейської культури автор вважав безкінечний простір. Культура, наче людина, проходить усі стадії життєдіяльності організму. Протягом життя вона реалізує усі закладені можливості, а коли ідея виявлена та втілена, культура відмирає – і відбувається її перетворення на цивілізацію. Вік життя культур складає тисячу років. Шпенглер сприймав та досліджував історію культур як плюралістичну систему рівнозначних паралельних світів, які неможливо досягнути лінійним виміром просторово-часового континууму.

Робота А.Дж. Тойнбі (1889-1975) «Дослідження історії» (A Study of History, 1933-1939) є спробою фундаментального осмислення розвитку людської історії та культури. Автор вважав, що історія людства – це комплекс цивілізацій, яких він нарахував 21 (шумерська, давньокитайська, вавилонська, сірійська тощо), пізніше об'єднавши «класичні» римську та грецьку в одну, а у 1972 р. в одному з видань нараховував їх вже 36. Творіння цивілізації – результат сутички, ґенеза – продукт взаємодії. Автор виділив 5 ступенів виклику, що сприяють розвоєві цивілізацій: Суворий клімат; Нові землі; Удар; Тиск; Гноблення. Основою, початком цивілізації є релігія, тому історія виростає з міфології як інтуїтивної форми поняття та вираження універсальної правди. Цивілізація здатна до поступу доти, поки є творча меншість, що спроможна до «життєвого пориву», але ступінь розвитку визначається не зовнішнім блиском, а внутрішньою «витонченістю та досконалістю» цивілізації. Для Тойнбі більшість цивілізацій мають материнсько-дочірні взаємини, лише для єгипетської та андської йому не вдалося знайти предків. Схематично розвиток цивілізацій можна представити так: примітивне суспільство народжує вищу цивілізацію першої генерації (наприклад, мінойську), потім цивілізацію другої генерації, вищу вселенську церкву та цивілізацію третьої генерації.

3. Об'єкт, предмет, методи вивчення курсу історії світової культури.

Світова культура представляє собою цілісну, синкретичну, систему

культур, що формувалися як незалежні багатоскладні структури, репрезентуючи в своєму розвоєві особливу, притаманну лише певній культурі цілісність світосприйняття, що обумовлював соціальне, економічне, матеріальне та духовне буття певного людського колективу.

Об'єктом вивчення історії світової культури є світова культура на всіх стадіях її розвитку від первісного суспільства до сьогодення.

Предметом історії світової культури є культурологічні процеси, зародження, розвиток та занепад яких розглядається у історичній площині та з використанням загальноісторичних методів дослідження.

Основні методи дослідження історії світової культури:

- описовий;
- порівняльно-історичний – допомагає зіставляти явища минулого з використанням синхронного (порівнюються явища, що існують в хронологічно окресленому проміжку часу, напр., традиції літописання країн Європи) та діахронного (вивчення явищ за характеристиками, що існували в різних хронологічних періодах) підходів;

- історико-типологічний метод (типізація, типологізація) є сутнісним аналізом, що дозволяє виявити сукупність явищ, об'єктів за їх якісними характеристиками. Основними критеріями типологізації культур є: традиційність або нетрадиційність, яку можна означити як сталість віддзеркалення схеми світосприйняття в облаштуванні суспільства в систему соціальних, економічних та духовних зв'язків між його членами;

- історико-системний підхід, або метод системного аналізу – дозволяє розглядати явище як складну, функціональну систему, розвиток якої обумовлений системою зв'язків між складовими частинами, які в свою чергу визначаються як системи (підсистеми).

Огляд джерел та літератури. Джерела та літературу з історії світової культури можна поділити на наступні групи:

- підручники та посібники, що містять систематизовані відомості про історію світової культури, розглядають основні закономірності її розвитку (В. Греченко, С. Клапчук, М. Кордон, Л. Левчук та ін.);

- хрестоматії, що містять уривки з історичних документів, літературних творів, ілюстрації, які слугують прикладом мистецької епохи;

- наукові та науково-популярні праці, присвячені окремим культурним феноменам, які містять детальні відомості та сприяють глибшому розумінню цих феноменів.

Комплексне використання всіх трьох груп джерел дає змогу сформувати історико-культурні портрети окремих епох, їх соціально-

економічне підґрунтя, та умови перетікання однієї епохи в іншу.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте етапи формування терміну культура.
2. Яке визначення культурі давали філософи та історики?
3. Чому "антропологічне" визначення культури стало домінуючим в науковому обігу?
4. Дайте означення терміну культура.
5. Дайте визначення терміну цивілізація.
6. Охарактеризуйте теорію розвитку цивілізацій А.Дж. Тойнбі.
7. Як розумів розвиток цивілізацій О. Шпенглер?
8. Які методи використовують при вивченні історії світової культури?

Тема 2. Культура первісного суспільства.

План лекції

1. Поява людини. Мова як комунікативна система.
2. Історичні аспекти формування світогляду людини. Поява релігійних вірувань. Сутність та функції міфу.
3. Матеріальна культура. Поява писемності. Зачатки наукових знань.

Рекомендована література: [12, 17, 24, 27, 34].

Ключові поняття: еволюція, креаціонізм, мова, свідомість, магія, анімізм, фетишизм, тотемізм, синкретичність, міф, світогляд.

Первісне суспільство – найтриваліший період життя людства. В ньому беруть початок інституції загальнолюдських цінностей, що складають основу культури – релігія, мистецтво, наука. Були сформовані соціальні інститути – право та сім'я. Хронологічно цей період поділяється на віки: кам'яний (3 млн. – 4 тис. до н.е.), бронзовий (III-I тис до н.е.), залізний. В хронології кам'яного віку науковці виділяють палеоліт (до 11 тис. до н.е.), мезоліт (10-7 тис. до н.е.), неоліт (6-4 тис. до н.е.).

1. Поява людини. Мова як комунікативна система.

Згідно еволюційної теорії, що є домінуючою у науці, перші рештки австралопітекових (*Australopithecus afarensis*) походять з регіону Афар в Ефіопії і мають вік 3 млн. років. Якщо не враховувати регіональні відмінності, еволюцію людини проводять по такій висхідній: *Homo habilis*; *Homo erectus*; *Homo sapiens*, люди сучасної біологічної будови.

Отже, процес еволюції почався близько 3 млн. років тому. Вид *Homo* перейшов до прямої ходи, збільшився об'єм мозку. Людина сучасної біологічної будови, *Homo sapiens*, з'являється на межі між раннім та пізнім палеолітом (40-35 тис. років тому).

Еволюційна теорія не є єдиною, що пояснює походження життя та людини. Креаціонізм розглядає цей процес як результат реалізації творчого акту Богом або групою богів. Теорія самозародження життя бере початок ще у стародавніх Єгипті, Шумері, Китаю. Вона присутня у давньогрецькій філософії Фалеса Мілетського, Емпедокла, Демокрита і у давньоримського поета Лукреція Кара. Панспермія – теорія перенесення життя – була запропонована Г. Ріхтером у 1865 р. і розвинена С.А. Арреніусом у 1901 р. (можливість переносу живих спор в космосі під тиском світла). Нині вона розглядає життя як фундаментальну якість матерії. У 2007 р. Г. Лісі висунув єдину теорію поля, яка претендує на об'єднання усіх раніше висунутих гіпотез про походження життя й людини.

Мова як складна комунікативна система сформувалась у первісному суспільстві як сукупність засобів усвідомлення дійсності, її вираження за допомогою звукових та знакових систем, слугувала соціально обумовленим потребам людини у діяльності, спілкуванні, самоусвідомленні та формуванні як абстрактних, так і конкретних форм пізнання. Мова як інструментарій адаптації людини в первісні форми соціально-колективної організації забезпечувала здатність за допомогою слів, частин мови визначати, оформлювати результати сприйняття та усвідомлення світу, передавати знання, пізнавати та формувати глибинні сенси власного існування, відображати та формулювати “картину світу”.

Вивчення процесу формування мовної системи дало змогу реконструювати походження мов, відновити на основі структурного, лексичного, фонетичного порівняння мовних систем індоевропейську прамову, змалювати картину розселення, визначити наявність у давнину величезної мовної макросім'ї у епохи мезоліту та верхнього палеоліту.

2. Історичні аспекти формування світогляду людини. Поява релігійних вірувань. Сутність та функції міфу

Головною рисою первісної доби є **синкретичність** матеріальної та духовної першооснови культури суспільства, нерозчленованість людини та природи. Саме тому розвиток культури первісної доби – це еволюція людського світогляду, керована зовнішніми (зміни клімату, флори, фауни) та внутрішніми (накопичення суспільного досвіду та відповідні зміни у свідомості) факторами. Цей процес мав декілька ключових моментів.

По-перше, це наступ льодовика (середній палеоліт) та відповідні зміни у флорі та фауні, що змусили людину виготовляти одяг, будувати штучне наземне житло, видобувати вогонь; переважання полювання над збиральництвом, що сприяло еволюції знарядь праці, появі нового способу організації праці – мисливського колективу. Це дає поштовх до змін у свідомості. Людина прагне зрозуміти механізм світобудови, визначити своє місце у ньому. Виникають перші релігійні уявлення.

Магія (від грец. – чародійство) навчала впливу на сили природи для схилення їх до милості за допомогою засобів, що використовуються у відносинах між людьми (годування, словесне запевнення, створення/руйнування образу). Магія стала прообразом науки. Діяльність мага передбачала знання та навички з релігійної діяльності, медицини, фізіології та психотерапії, астрології, використання елементів логіки та юриспруденції (участь у спірних питаннях, необхідність укладення договорів та регулювання питань життя колективу).

Тотемізм (від тотем, в алгонкінських мовах Північної Америки – рід) – вірування родової групи у спільного предка (тварину, рослину).

Анімізм (від лат. *anima, animus* – душа, дух) – віра в існування душі та духів, що керують матеріальним світом.

Фетишизм (від португал. *fetiço* — чарівний, чудодійний) – віра у надприродні якості речей.

Другим ключовим моментом стало потепління у добу мезоліту. Поява дрібніших, рухливих тварин спонукала до нових способів полювання, був винайдений лук. Наслідком став розпад мисливського колективу та індивідуалізація господарства, зростання ролі парної сім'ї. Ще одним наслідком було повторне знайомство людини із флорою. Помножене на новий рівень свідомості та розвиток знарядь праці, це згодом привело людину до якісного стрибку – неолітичної революції.

Торкаючись інституту сім'ї, слід зазначити, що саме явище парної сім'ї є об'єктом наукових дискусій. Дослідники діляться на два напрями. Одні розглядають парну сім'ю як незмінне явище від появи людини, інші – як продукт еволюції шлюбних стосунків, зумовлений плином історичних обставин. При цьому розглядають наступні стадії еволюції: ендогамні стосунки – екзогамні стосунки – парна сім'я. Ендогамні стосунки (між особами однієї суспільної групи) характерні для раннього палеоліту, з появою *Homo sapiens* вони змінюються екзогамними (між особами різних груп), і, зрештою, парною сім'єю в мезоліті.

Неолітична революція, що полягала у переході від привласнюючого господарства до відтворюючого, заклала основи для поділу на осілі

(землеробські) та кочові (скотарські) цивілізації, накопичення надлишкового продукту, сприяла ускладненню племінної організації, появі інститутів родової влади. Цикли землеробства та сезонного розмноження тварин вимагали нових знань, сприяли появі розвинених культур.

Міф (від грец. *mithos* – передання, легенди) – універсальна модель світогляду, що поєднувала декілька важливих суспільних функцій: була замкненою системою знань про весь світ; слугувала життєвим орієнтиром; здійснювала зв'язок між минулим та майбутнім; містила низку термінів, понять, традицій, моральних заборон, які регулювали життя суспільства.

Особливість міфологічної свідомості полягала у поєднанні дійсності і уяви, тотожності мікро- і макрокосмосу, використанні символів, які лягли в основу усіх розвинених релігій світу: символізм храму як образу божого, впорядкованості Всесвіту, отже і кожна будівля (хата) є також прообразом бога та Всесвіту; кожна творча праця – архетип створення Всесвіту; образ землі-матері, жінки як родючості; символ гори як близькість неба та бога; облаштування території як символ її освячення; ініціація – переродження для духовно нового життя. У різних етносів, які ніколи не перетиналися в історично-культурному континуумі, існують міфи, казки, що розкривають такі символи та сюжети, наприклад, міф про потоп та гидке каченя тощо.

Другою важливою особливістю міфічної свідомості є бінарна система ознак, універсальних протиставлень, що формували уявлення про світ: щастя-нещастя, світло-пітьма, пращури-нащадки.

3. Матеріальна культура первісної доби. Поява писемності. Зачатки наукових знань.

Єдність людина-світ відображена у багатоманітності знань первісної людини про навколишнє середовище: прикладна географія, метеорологія, астрономія, зоологія, ботаніка, мінералогія тощо.

Писемність як спосіб передачі інформації та мови за допомогою знаків та її різновиди – предметне письмо, піктографія, ієрогліфіка, клинопис – виникають у первісному суспільстві. Протописьмо або предметне письмо є оптичною мнемонічною системою нагадування підказкою. Прикладом є прото-кіпу, знайдені у Перу в одній з пірамід (III тис. до н.е.). Піктографія (від лат. *pictus* – намальований) – рисункове письмо, або її вважають ще дописемністю, що кореспондує зміст у вигляді малюнка або послідовності малюнків, властива для народів первісної культури у Північній Азії, Західній Африці та, особливо, Північній Америці. Перші ідеографічні або ієрогліфічні (від грец. *idea* – ідея) системи, які за допомогою знаку передають думку (ідею), слово, виявлені у неолітичному

поселенні провінції Хенань (Китай) на кістках тварин та панцирах черепах і датуються близько VIII тис. до н.е.

Найдавнішими видами образотворчого мистецтва стало мистецтво малих форм та печерне мистецтво. Мистецтво малих форм представлене здебільшого примітивною скульптурою, поширений мотив – жіночі статуетки з надмірно втіленою вагітністю («палеолітичні венери»). Вони пов'язані з поширенням культу родючості, в якому жінка посідає головне місце як уособлення самої природи, продовження життя. Другою важливою причиною було встановлення матріархату («влади жінок»), який тривав до бронзової доби. Родовід також вівся по материнській лінії.

Печерне мистецтво втілювалося у поліхромному розписі стін. Найбільш відомі – розписи печери Альтаміра, Ласко, Ла-Мадлен, Труа Фрер. У палеоліті домінують зображення звірів, мезоліту властиве зміщення тематики у бік антропоморфних зображень – на стінах з'являються людські фігурки, зображуються сцени полювання.

Археологи дослідили виникнення музики та музичних інструментів, до яких належали верхньопалеолітичні кістки з бічними отворами (рога, що просвердлили), дощечки для відбивання такту, ударні інструменти з 2 шматків деревини, натягнутої шкіри та колотушки, найпростіші щипкові, що походили від тятиви луку, дудки, гудки, труби, флейти, свистки тощо. Розвиток фольклору вивчається за етнографічними спостереженнями. Пісні були ритуальними, військовими, любовними, з'явилися примітивні театралізовані вистави. Виникає усна народна творчість, зокрема фантастичні казки. Появу такого виду мистецтва як танок фіксують ще на мадленських малюнках. Існували військові, ритуальні (зокрема, перед полюванням), чоловічі, жіночі, колективні види танців.

У найдавнішу епоху беруть початки медицина та фармакологія, токсикологія. Люди вміли лікувати переломи, вивихи, рани; видаляти зуби, проводити нескладні хірургічні операції, лікували простудні захворювання, з часів мезоліту проводили трепанації черепа, ампутації, такі процедури як масаж (виправляли неправильне розташування плода у породіллі) та компреси; знали примітивні запобіжні щеплення, мали навички психотерапії, знали лікарські засоби – рослинні, тваринні, мінералогічні.

З'явилися перші мапи – маршрути наносились на кору, шкіру тварин, дерево. Розвиток землеробства та скотарства сприяв виробленню знань щодо агротехнічних прийомів, зоотехніки, селекції тварин.

Розвиток металургії розпочався у мідну добу. Мідь стала першим металом для людини тому, що поклади міді виходили на поверхню, а її м'якість дозволяла обробку навіть на примітивному рівні – холодне

кування. Згодом з'являються перші мідні копальні, засвоюється ливарство. Наступним кроком у металургії стала бронза – сплав міді та олова із додаваннями свинцю чи сурми – більш твердий метал, який дозволяв виробляти гарну зброю. Саме у бронзову добу матріархат змінюється патріархатом. На перше місце виходить фігура воїна, чоловіка.

Зачатки геометрії та сама її назва корінням заглиблюються у землевпорядкування, іригаційні системи. Споряджалися мегалітичні культові комплекси: моноліти-менгіри, їх паралельні ряди – алін'ємани, складені з них кола – кромлехи, дольмени – вертикальні плити, що перекривались горизонтальними плитами, циклопічні сирцеві укріплення, храми, усипальниці у Месопотамії та Єгипті. Ці споруди мали не лише сакральне значення. Здебільшого їх спорудження було зорієнтованим по частинах світу, ця орієнтація мала практичне і сакральне значення. Найвідомішим прикладом є Стоунхендж та астрономічні спостережні майданчики біля пагорба Мецамор поблизу Єревану.

Питання для самоконтролю:

1. Які види писемності сформувалися в первісному суспільстві?
2. Охарактеризуйте інститут сім'ї і особливості його розвитку.
3. Дайте характеристику розвитку медицини.
4. Які ключові моменти є в розвитку культури первісного суспільства?
5. Як формується музична культура первісних суспільств?
6. Який характер носила танцювальна культура?
7. Дайте характеристику світоглядній системі первісної людини?
8. В чому полягають функції міфу?
9. Дайте характеристику розвитку первісних наукових знань.

Тема 3. Культури суспільств Стародавнього світу

План лекції

1. Культури стародавнього Сходу.
2. Грецька культура: крито-мікенський, гомерівський, архаїчний, класичний та елліністичний періоди її розвитку.
3. Культура Давнього Риму: етруски, царський, республіканський, імператорський періоди.

Рекомендована література: [1, 6, 11-14, 20, 67-68, 85].

Ключові поняття: іригація, бюрократичний апарат, піраміда, християнство, конфуціанство, даосизм, брахманізм, буддизм, соціальна мобільність, античність, еллінізм, монументальність, раціоналізм.

Історія культури стародавніх суспільств – в першу чергу історія двох світів, двох шляхів, що були пройдені людством і змалювали його сучасне обличчя. Межа між найдавнішими цивілізаціями Сходу та античним світом Греції та Риму – це межа між західним та східним типом мислення.

Традиційне суспільство характеризується відсутністю історичного динамізму. Воно відтворює наявні економічні, соціально-політичні та ідеологічні відносини. В основі його духовної культури – міфологія та релігія. Складна і непорушна соціальна стратифікація залишає мало можливостей для зміни статусу, успішної кар'єри (за виключенням Китаю). Людині східного типу мислення властиві споглядальне ставлення до світу, домінація образного мислення (притчевість), символічність у мистецтві.

Античний світ, навпаки, відкритий новаторству. Світогляд античної людини – це активне, спрямоване на пізнання і перетворення, ставлення до світу, домінація логіки та раціональність у мистецтві. Відкритість дозволяє використовувати не лише власні досягнення, але й запозичені, творчо їх переробляти. Динамізм античного суспільства був успадкований Європою, став базою для стрімкої зміни суспільних формацій, технічного і культурного прогресу, ліг в основу західного типу мислення.

1. Культури стародавнього Сходу.

Месопотамія. У IV тис. до н.е. у південній частині долини Тигру і Євфрату поява шумерської цивілізації розпочала цивілізаційну історію людства. Регіон вирізнявся різкими сезонними змінами температури та руйнівними повеннями. Опанувати ці умови шумерам вдалося завдяки іригаційному землеробству. Цей тип господарювання вимагав складної системи організації праці, яка з часом створила суспільство із жорсткою соціальною стратифікацією, громіздким бюрократичним апаратом.

У III тис. до н.е. утворювалися перші міста-держави – Ур, Урук, Кіш, Ларса, Лагаш. На зміну їм прийшли Ассирія та Вавилон. Одним з головних шумерських винаходів є клинопис. Урбаністичний спосіб життя, розбудова держави, потреба фіксувати торгівельні контакти покликали до життя писемність. Винайдена бл. 3500 р. до н.е., шумерська писемність була запозичена вавилонянами і поширена по всій Південно-Західній Азії.

Великого розвитку набула освіта. Основну масу освітніх закладів складали платні світські школи, але існували й вищі школи для підготовки еліти – жерців, вчителів тощо.

Поширені були бібліотеки, розвивалася література. Визначними пам'ятками є «Епос про Гільгамеша», релігійно-філософський твір «Діалог

раба і пана про сенс життя», «Поема про страждаючого праведника».

Складна соціальна структура та специфічний тип господарювання вимагали наукових знань з багатьох галузей. Саме у Месопотамії була створена перша у світі писана збірка законів, запроваджена царем Хаммурапі (1792-1749 рр.). Розвивалися математика, астрономія, медицина, з'являлися перші фармацевтичні трактати.

Ідея загробного життя була поширена слабо. Релігія служила царській владі. Тому жерці були звичайними чиновниками. На чолі пантеону богів стояли Ану, Енліль та Еа – боги неба, землі та води. Верховним богом був Бел-Мардук, що протиставляється богині хаосу Тіамат. Поширення в асирійсько-валілонську добу набули культу Іштар – богині родючості, чий образ походить з первісних вірувань, вшанування материнства. Як втілення матері-природи, Іштар поєднувала життя та смерть, тому водночас була й богинею війни.

Для архітектури властиві були палацові будівництва, зіккурати (ступінчасті піраміди). Надзвичайної майстерності досягли рельєфи, яскравий зразок – сцена полювання на левів з палацу Ашшурбаніпала. Месопотамські митці використовували червоний, блакитний, рудий, зелений кольори. Популярним сюжетом було зображення людинолевів та людинобиків. Краси і досконалості набула скульптура.

Давня Палестина. У 1030 році до н.е. по обидві сторони р.Йордан складається Ізраїльське царство, найбільший розквіт якого припадає на царювання Саула, Давида та Соломона. У 930 р. до н.е. воно розпадається. Північна частина стала називатися Ізраїлем, південна – Іудеєю. Обидва царства пережили низку завоювань – асирійцями, греками та римлянами. Після завоювання асирійцями Ізраїльського царства назва Іудея поширилася на всю місцевість. За римських часів ця територія входила до імперії під назвою «Провінція Іудея».

Головним внеском Іудеї до світової культурної спадщини стали:

- релігійні тексти, що лягли в основу Старого заповіту, що представляють собою цікавий синтез історичного матеріалу, звичаєвого права, переплетіння іудейських та вавилонських міфів;
- релігійні тексти, що лягли в основу Нового заповіту, як специфічний варіант філософського трактату, виражений у повчаннях та притчевій формі;
- Іудея стала місцем народження найбільшої релігії – християнства.

Єгипет. Періодизація історії Єгипту являє зміну епох Давнього Раннього Царства (бл. 3100-2549 рр. до н.е.), Давнього царства (бл. 2649-2150 рр. до н.е.), Середнього царства (бл. 2040-1640 рр. до н.е.), Нового

царства (бл. 1552-1069 рр. до н.е.) і Пізнього періоду (бл. 332-30 рр. н.е.).

Основою суспільного ладу була поливна система землеробства, постійна боротьба з наступом пустель. По суті Єгипетське царство було вузькою смужкою вздовж життєдайної річки Ніл.

Адміністративно Єгипет був поділений на номи, кожному були властиві свої боги, походження яких пов'язане з первісними віруваннями, зокрема, обожненням тварин – крокодила, кішки, птахів, левів тощо. Були й загальноєгипетські божества: Ра – бог Сонця, Хапі – божество Нілу, Геб – землі. За Стародавнього царства поширився культ бога підземного царства Осіріса.

Основна риса світогляду єгиптянина – вірування у потойбічне життя. Останнє було продовженням земного, що сприяло поширенню муміфікування. Культ смерті зробив найвпливовішою верствою жерців, найвизначнішими пам'ятками – піраміди, поховальні споруди фараонів, одним з головних літературних творів – Книгу мертвих (збірка релігійних текстів, які допомогали небіжчику віднайти добробут у підземному світі).

Влада фараона, його особа обожествлялася, але поступалася жерцям за морально-ідеологічним впливом на суспільство. Певною мірою фараон та жерці знаходилися у стані прихованого протистояння.

Розвиток писемності позначився появою ієрогліфічного письма. Воно склалося ще у Ранньому царстві і практично без змін збереглося до III ст. н.е. Знання цього складного мистецтва привело до появи окремого шанованого стану – писців. Освіта дуже цінувалася. Широко розвивалася література, як світська, так і духовна. Популярними жанрами були казки, повчання, описи далеких мандрівок, світська та релігійно-філософська поезія. Одним зі зразків белетристичного жанру є «Розповідь Сінухета».

У науці найбільший внесок єгиптяни зробили до розвитку медицини. Муміфікування вимагало глибоких знань анатомії, фармакології. Вони мали медичні довідники та користувалися хірургічними інструментами. Також добре розвиненими були математика та астрономія.

В живописі та скульптурі мистецтво Єгипту користувалося системою канонів, які були тісно пов'язані з соціальною стратифікацією. Соціальний стан передавали розміром фігури.

Другою важливою рисою була фронтальність та геометрична статичність зображень. Чоловічі тілі зображалися червонокоричневим кольором, жіночі – у більш світлих тонах.

Архітектура Єгипту – це монументальні храмові споруди та піраміди. Найбільш відомі піраміди в Гізі, зокрема Хеопса і Хефрена. Архітектура храмів найбільший розвиток отримала за часів Нового царства. Водночас

вищої точки розвитку досягає мистецтво скульптури. Всесвітньо відомими творіннями цього періоду є скульптурні портрети Аменхотепа IV та його дружини Нефертіті. Високою художньою якістю та яскравою кольоровою гамою вирізнялися ілюстрації на папірусі.

Культура стародавньої Індії. Історичні обставини, що сформували обличчя давньоіндійської культури, мали суттєві відмінності. Економіка та соціальна структура тривалий час були незмінними. Протягом тисячоліть Індія складалася з самостійних князівств і не була централізованою.

Індська (хараппська) цивілізація – одна з найдавніших. Вона розвивалася у долині Інду у XXIII-XIX ст. до н.е. Найвідоміші її міста – Хараппа та Мохенджо-Даро. Це була розвинена культура, що використовувала іригаційне землеробство та мала традиції монументального цегляного будівництва. Вміли обробляти залізо та бронзу. У досліджених містах віднайдені рештки водогонів і чи не перша в світі каналізація. Писемність індської цивілізації досі не дешифрована.

На зміну цій цивілізації прийшла культура індоаріїв, або ж ведична (за назвою релігійних текстів – Вед). Цей період простягався до V ст. до н.е. Йому не властивий поділ на касты. У віруваннях – слабкі уявлення про потойбічне життя. Боги ділилися на групи – асури й деви, злі й добрі.

У брахманський період – з I тис. до н.е. – починають складатися основи кастового устрою. Вони приходять разом з вірою у нового бога – Брахму. З'являється вчення про перевтілення душі – реінкарнацію.

Криза брахманізму приводить до появи опозиційного вчення – буддизму, що відмовлявся від поклоніння брахманам та священним Ведам та шукав власного шляху – через філософію та перетворення свідомості. Ведична та буддистська релігії тривалий час співіснували. Персидські війни та завоювання Олександра Македонського ввели до індійського культурного полотна деякі елліністичні елементи. Наприкінці I тис. н.е. внаслідок мусульманської анексії поширюється іслам.

Особливістю індійської культури є розвиток усного оповідання. Так склалися два найвеличніших епоси – «Махабхарата» та «Рамаяна».

Окремо слід виділити мистецтво танцю. Вже з I ст. н.е. в Індії було започатковано кілька шкіл. Танець був втіленою поезією, сповнений виразної символіки та мови жестів. В жодній культурі мистецтву танцю не надавалося такого значення. Поклоніння танцю знайшло віддзеркалення в інших видах мистецтва, зокрема скульптурі.

Відлік традиціям храмового будівництва починається з правління династії Ашокі зведенням буддистських храмів, прикрашених капітелями, та продовжується в епоху Гуптів, яка, фактично, була піком розквіту

мистецтва стародавньої Індії.

Культура Стародавнього Китаю. Як й інші традиційні суспільства, соціальна структура та державні традиції Китаю були продиктовані типом господарювання. Система іригаційного землеробства, або ж розроблена Китаєм технологія вирощування заливного рису, потребувала стабільності та організованості, яку могла забезпечити лише держава.

Перші поселення землеробів датуються V тис. до н.е. Писемність з'явилася близько II тис. до н.е. та швидко набула високого розвитку, про що свідчить архів пам'яток. Окреме місце займають історіографічні документи, присвячені династіям. З XXII ст. до н.е. правлінням напівміфічної династії Ся встановлюється імператорська влада.

Головною відмінністю Китаю від решти традиційних суспільств була висока соціальна мобільність. Людина з найнижчих верств нарівні із знаттю могла претендувати на посаду у чиновницькому апараті. Перепусткою нагору було знання. Проводився конкурс, в якому претенденти мали скласти іспит на знання історії, літератури, філософії, віршування. Саме ці обставини з плином часу сформували у світогляді китайського суспільства культ вчителя, мудрого наставника.

Тому закономірною була поява на тлі багатого пантеону богів конфуціанства. Нова релігія органічно вжилася у складну міфологічну систему попередніх вірувань, центральне місце у якій посідали постаті Неба та Землі, у поєднанні яких і народилося усе розмаїття життя.

Конфуцій (552-479 р. до н.е.) не надавав великої ролі роздумам про сенс життя та таємниці природи. У релігії він вбачав спосіб впорядкування суспільства, побудови розумного державного устрою. Імператор був батьком країни, втіленням справедливості, моральним авторитетом, його підлеглі – слухняними синами, ідеальними громадянами. Тому тривалий час конфуціанство суміщувало функції релігії та державної ідеології. Головною книгою конфуціанства є «Лунь Юй» («Судження та бесіди»), яка була написана учнями Конфуція та містила принципи: мудрість, гуманність, вірність, вшанування старших та мужність.

На протигагу раціональному, державницькому спрямуванню конфуціанства з'являється така релігія як даосизм. Засновником її був Лаоцзи, вчення якого викладено у «Дао-де-цзин» – «Книга про дао». Даосизм спрямований на досягнення безсмертя через духовне очищення. Він став релігією широких верств, для нього властиве храмове будівництво, поява священнослужителів та святих книг. Ще однією поширеною релігією стала китайська форма буддизму, дзен-буддизм.

Якщо в Індії особливе місце посідає мистецтво танцю, то для Китаю

такою характерною рисою були церемоніали, жорстке дотримання яких ілюструвало непорушність його соціального устрою і традицій.

Мистецтво Китаю багате та різноманітне. Серед специфічних форм слід назвати виокремлення каліграфії в окремий вид образотворчого мистецтва, високу техніку пейзажу та розвиток класичної китайської поезії, внесок якої у світову літературну спадщину важко переоцінити.

2. Грецька культура: крито-мікенський, гомерівський, архаїчний, класичний та елліністичний періоди її розвитку

Крито-мікенський період (III тис. – XIII ст. до н.е.) в грецькій історії, подібно до культур Ассирії та Вавилону, був періодом «палацового будівництва». Його центрами був о. Крит, а після ахейського завоювання – Мікени, які перейняли багаті критські традиції. Крито-мікенський культурний спадок є продуктом ранньоземлеробських цивілізацій, властивих для періоду бронзи. За державним устроєм вони ближче до східних деспотій, проте народжені за інших обставин – сприятливих для сільського господарства кліматичних умов, розвитку морської торгівлі. Сам характер острівної цивілізації стимулює пошук інтенсивних шляхів розвитку, засвоєння нових територій, більшої толерантності до іноземців.

Отже, у плині історії гомерівський період (X-IX ст. до н.е.) зустрічає характерними рисами відкритої грецької культури. На жаль, відомості про цей період є обмеженими. Головними джерелами є археологічні знахідки та тексти «Іліади» та «Одісеї». Але відомо, що саме тоді починається розбудова полісного устрою та засвоєння техніки обробки заліза.

Архаїчний період (VIII-VI ст. до н.е.) – період якісного стрибку, який виокремив грецьку народність з-поміж інших, зумовив її феноменальне випередження у розвитку. Відкритий тип цивілізації дозволив творчо переробити досягнення інших народів, зокрема ассирійців та вавилонян. Ще одним чинником став демократичний устрій полісів, що формував мислення, відмінне від східних деспотій. Так з'являється натурфілософія, особливість якої у намаганні створити систему знань, засновану на розумі та логіці, у якій порядок Всесвіту залежний не від Бога, а природних законів. Натурфілософія, отже, започаткувала новий підхід до розв'язання наукових проблем. Якщо у традиційних суспільствах наука носить здебільшого прикладний характер, то постулати натурфілософії звертали увагу на розробку теорії, осягнення суті речей, виведення універсальних закономірностей. Пантеон богів вирізнявся антропоморфізмом, вони вбирали риси ідеальної людини – безсмертя, вічну молодість, красу, їх ієрархія віддзеркалювала соціальну будову суспільства.

У IX-VIII ст. виникає алфавітне письмо. Його простота зробила революцію у поширенні грамотності, зробила її досяжною для загалу, викликала бурхливий розвиток літератури. У мистецтві закладались базові канони. У архітектурі – це початок активного будівництва храмових та суспільних споруд, створення різновидів ордерів. Скульптури ще не вирізняються пропорційністю і носять типізований характер. Розвивається вазопис, зокрема чорнофігурний стиль.

Класичний період (V-IV ст. до н.е.) – розквіт давньогрецької культури, що гармонійно відображається у всіх сферах. Для світової культури це період створення еталонів, на які спирається історія європейської культури до сьогодні. В першу чергу це розвиток філософсько-естетичної думки, стрімка поява нових вчень та шкіл. З численних імен можна назвати Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля. Це час відкриттів у військовій, політичній науках, ораторському мистецтві, точних науках. У скульптурі панує анатомічна досконалість, гармонія тілесної і духовної краси – серед зображень домінують атлети, міфічні герої, сповнені пластики та емоційності. Зразком патетичної героїки був Галікарнаський мавзолей. Ще одним вагомим внеском цієї доби є становлення класичного театру і двох його жанрів – трагедії та комедії.

У елліністичний період внаслідок завоювань Олександра Македонського постала величезна полікультурна держава. Це була доба кризи полісного устрою та привнесення у грецьку культуру елементів східних деспотій. Для архітектури це розквіт світських споруд. У скульптурі чуттєвість та гармонія змінюються монументальністю та величчю. Характерними для періоду були космополітизм, індивідуалізм, гармонійне об'єднання націй та культур, в якому грецька культура панувала не через військову силу, а власну прогресивність, культурну і духовну перевагу.

3. Культура Давнього Риму: етруски, царський, республіканський, імператорський періоди.

Перші поселення етрусків датуються VIII ст. до н.е. Утворена ними міська землеробська цивілізація базувалася на владі аристократії. Її культурне підґрунтя лягло в основу майбутньої культури класичного Риму. Особливість розвитку культури етрусків полягає у масовому запозиченні з грецької культурної бази з привнесенням елементу традиційних вірувань. Так, етруски адаптували під власну мову грецький алфавіт, використовували зразки вазопису, грецьке прямокутне планування та колонаду у архітектурі храмових споруд. Серед елементів власне етрусської культури слід зазначити більший інтерес до потойбічного життя,

містицизму, волхвування, особливий тип планування житла з внутрішнім світловим двором – атріумом, започаткування гладіаторських боїв.

Царський період починається з 753 р. до н.е. (за Марком Терентієм Вароном – дата заснування Риму). Рада старійшин – сенат – обирала царя, який головував у сенаті, виконував сакральні функції та керував ополченням. Близько VI ст. до н.е. етруски оволоділи Римом. Цьому періоду властива еволюція від анімалістичних вірувань до пантеону з 12 богів, що був аналогом пантеону грецького. Продовжували існувати й хатні культури. Сформувався прошарок жерців – понтифіків, які, однак, окремою верствою не стали. Невдовзі етруська культура, пройшовши пік могутності, поступається місцем іншим.

У 510 р. до н.е. сенат скасовує посаду царя. Починається республіканський період, владарювання олігархічної верхівки. У релігії домінує культ предків. Основою політичного життя стає делегування прав громадян нижчих станів, «клієнтів», знатній особі – «патрону», наслідком чого стало ще більше зростання влади патриціїв. З поширенням влади Риму на Середземномор'я починається друга хвиля інкорпорації грецького елемента. Для нього властива латинізація грецьких термінів, поширення серед знаті моди на грецьке мистецтво та канони освіти, використання у архітектурі грецьких ордерів у поєднанні з римським прагненням розкошу та пишності. Водночас у скульптурі в поєднанні з анатомічною досконалістю грецьких еталонів з'являється реалістичність. Римська скульптура не уникає відображення вад зовнішності.

Імператорський період починається з правління Октавіана Августа, який домігся одноосібної влади у 29 р. до н.е., і завершується падінням Риму у 476 р. н.е. внаслідок набігів варварів. Ця доба віддзеркалила завойовницькі амбіції Риму, велич світової імперії. Її рисами були обожнення імператора, поєднання римських технологій та багатства місцевих ресурсів, грандіозність споруд у поєднанні з інноваціями на кшталт бетону, що полегшив будівництво склепін, побудова акведуків, доріг, мостів, гаваней. Поряд з реалістичним стилем у скульптурі виникає жанр офіційного портрету, покликаний не відтворити зовнішність людини, а втілити велич імператорської влади – тенденція, запозичена пізніше європейським придворним живописом. Кінні статуї імператорів та тріумфальні арки, як засвідчення перемог Риму, поширення римських зразків містобудування у провінціях та впливу римської культури на традиції місцевих народів – військові здобутки імперії змінили обличчя Європи, домінація культури – закріпила ці зміни та визначила вектори майбутнього розвитку. Для пізнього Риму властиве злиття християнських

вірувань та традиційних культів. Вплив християнства приніс до імперії віротерпимість та відхід від реалізму у бік символіки.

Для літератури та науки так само характерне засвоєння досягнень грецької культури, їх творче опрацювання та збудування на цьому власних жанрів та течій. У науці раціоналізм втілюється в аналізі та систематизації. Цим вирізняються в медицині праці Клавдія Галена, у історичній науці – Тіта Лівія, Корнелія Тацита. Та найяскравішим творінням була «Природнича історія» Плінія Старшого, що поєднує знання з астрономії, фізики, математики, антропології тощо. У філософії поширювалися епікурейство, що вписувалося у картину матеріалістичного світогляду, стоїцизм, звернення до етики та моральних цінностей.

У імператорському періоді піку сягає римська поезія. Твори Публія Вергілія Марона, Квінта Горація Флакка, Публія Овідія Назона є суто римським внеском до світової спадщини, власним архетипом поезії, що слугував дороговказом для епохи Відродження.

Таким чином, вплив античної спадщини – культури Греції та Риму – визначив характер майбутньої західноєвропейської цивілізації, виконав роль системи еталонів у всіх сферах життя.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягала відмінність східного та античного світоглядів?
2. Дайте характеристику «картині світу» стародавнього єгиптянина.
3. Охарактеризуйте писемність давньої Месопотамії.
4. В чому полягала особливість релігійних вірувань Месопотамії?
5. Що стало основою для розповсюдження буддизму?
6. Охарактеризуйте розвиток китайського поетичного мистецтва.
7. Які були особливості світоглядної системи китайської культури?
8. Якою була світоглядна система давніх греків?
9. Охарактеризуйте розвиток давньогрецької культури в різні періоди.
10. Охарактеризуйте світогляд та мистецтво етрусків.
11. Які види мистецтва розвивались в давньоримській державі?
12. Які риси характерні для римської науки? Наведіть приклади.
13. Значення античної спадщини.

Тема 4. Історія культури Середньовіччя та Нового часу.

План лекції

1. Культура Середньовіччя. «Картина світу» середньовічної людини. Розвиток освіти, філософії, науки та літератури.

2. Ренесанс в європейській культурі: світогляд, мистецтво та література.

3. Культура Нового часу. Кардинальні зміни світоглядної моделі. Стильові напрямки у мистецтві.

Рекомендована література: [3,7,8,15,18,27,34,38,43,49,71,76-77]

Ключові слова: васалітет, університет, латина, схоластика, бакалавр, магістр, епос, лицарство, роман, сага, суніти, шиїти, ренесанс, бароко, класицизм, просвітницький реалізм, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм, імпресіонізм, декаданс, символізм.

1. Культура Середньовіччя. «Картина світу» середньовічної людини. Розвиток освіти, філософії, науки та літератури.

Середньовіччя — історичний період від IV до XVII ст. Становлення середньовічного світогляду збігається з періодом феодальної роздробленості. За відсутності централізованої держави католицька церква намагається стати понад світською владою. Втіленням цієї ідеї стали Ключніські реформи, які допомогли церкві на тлі безладу феодальних міжусобиць утворити чітко організовану систему із власними органами безпеки (інквізиція), банківською системою, зосередити значні земельні та грошові ресурси. Подальша історія Середньовіччя – змагання церкви та держави. Соціальної структури Середньовіччя властива жорстка ієрархія, нівелювання індивіду, відсутність особистої свободи, низька соціальна мобільність, замкненість верств. Цьому сприяли й явище васалітету, й чітка організація церкви. Основна риса середньовічного світогляду – геоцентризм. Це зведення усіх проблем людського буття до ідеї Бога. Знову зростає значення потойбічного життя, а сенс життя земного зводиться до спокутування гріхів через покору і страждання. Все, що можна зробити для порятунку душі – зректись мирського, зненавидіти тіло та його прагнення. Єдиний поводитир – церква. Такий світогляд був зручним для зрощування державної ідеології та релігії. Релігія стає ідеологією, цементом, що скріплює суспільство. Головною метою суспільства є ідея релігійної єдності світу, її втіленням – хрестові походи.

Рисою Середньовіччя була й лицарська культура, ідеалізований образ воїна, що стоїть на захисті віри, шляхетного за походженням та вчинками. Відступом від середньовічної аскези в цьому образі є кохання до прекрасної дами, як правило, фатальне, страждання. Так середньовічна людина намагалася повернути право на земну любов. Але ідеал лишився ідеалом, як і традиції чесної бідності у чернецьких орденів.

Лицарський роман – центральний жанр оповідальної літератури. Автори романів – трувери – найчастіше були придворними історіографами (напр., Бенуа де Сент-Мор). Найвідоміші твори: «Персеваль або сказання про Святий Грааль» Кретьєна де Труа, поема «Тристан» Готфріда Страсбурзького. Серед зразків епосу найбагатшим є епос германських народів. Він будується на міфологічній архаїці, казково-міфологічна тема вплітається в історичну канву, його пам'ятки: давньоісландська «Едда», англосаксонський «Беовульф», давньонімецька «Пісня про Нібелунгів» тощо. Включає він й прозаїчні давньоісландські саги. Романський епос (французький – «Пісня про Роланда», 1170 р., іспанський – поема «Сід») побудований на історичному сюжеті та не має міфологічного підтексту.

Трубадури та менестрелі склали особливу міську субкультуру. Трубадури – перші в Європі професійні поети. Відомим трубадуром, чії твори надихали Данте та Петрарку, був Арнаут Даніель (XII ст.) Трубадури оспівували любов до земних радощів, що мислилися відповідником радощів небесних. Зразком північної літератури була скальдична поезія, розквіт якої припадає на X-XI ст.ст., головною її особливістю була складна, химерна форма. Засновником вважається норвежець С. Брагі.

У ранньому Середньовіччі формуються основний принцип шкільної освіти – підпорядкування світського знання цілям релігії. Необхідність вивчення церковними кліриками латини стала основою створення єдиного космополітичного європейського культурного простору, відтоді латина – мова богослужіння, науки, пропуск у світ знання. У пізньому Середньовіччі збільшувалася кількість шкіл, що підпорядковувалися міським гільдіям та функціонували під опікою світських госуларів та магнатів.

У XII ст. народилася вища освіта – університети. Університетські статuti були двох типів: болонський (південний) та паризький (північний). Паризька система являла дворівневе навчання – ступінь бакалавра та магістра. Факультету належав контроль за якістю навчання. Особливість Болонської системи полягала в спеціалізації у викладанні права.

Найвпливовішою у філософії Середньовіччя була схоластика. Вона зародилася на початку XII ст. Основою для філософського розуміння світобудови була ідея Бога, звідси підкорення думки авторитету теологічного догмата. Найвидатнішим схоластом був Тома Аквінський, а також францисканці Роджер Бекон та Вільям Оккам.

У точних науках та медицині найбільше відзначилася Візантія. Багатим був внесок у лікування внутрішніх хвороб, гінекологію, педіатрію, воєнну хірургію. Нікола Міренс склав фармакопею (1261 р.) з 2656 лікувальних формул, яка була основою для західної медицини до XVII ст.

Для Східного Середньовіччя це період тріумфального входження ісламу в усі сфери життя. Утворення величезної полікультурної держави – Арабського халіфату – сприяло поширенню ісламського життєустрою. Головна книга ісламу – Коран (VII-VIII ст.). На відміну від Біблії, це не перекази учнів Бога, а одкровення самого Бога, дароване через Магомета. Проте представники гілки ісламу – суніти – визнають й сунну, або ж «Оповідання про життя та вчинки пророка». Друга гілка ісламу – шиїти – не визнає сунни та сповідує культ «праведних імамів» – справжніх спадкоємців Магомета. В архітектурі найхарактернішою спорудою є мечеть, в основу якої ліг творчо перероблений візантійський стиль. Головна особливість внутрішнього інтер'єру – орнаменти, що включали каліграфічні зразки релігійних текстів. Ще однією рисою було різьблення храмових порталів. Високого рівня досягли математика, астрономія, медицина. Трактати філософа й математика аль-Фарабі, філософа та медика Ібн-Сіни стали основою майбутніх наукових пошуків у Європі.

2. Ренесанс в європейській культурі: світогляд, мистецтво та література.

Культурне явище Ренесансу виникає на тлі формування товарно-грошових відносин. Ця епоха охоплює XIII-XVI ст. і, за визначенням, є часом відродження інтересу до античної спадщини, за суттю – народження нової ідеології. Місце народження Ренесансу – багаті купецькі республіки Італії, в першу чергу Флоренція та Генуя. Ці торгові держави на тлі жорстко структурованого середньовічного суспільства відзначалися більшою соціальною мобільністю, були відкриті для зовнішніх впливів, лояльні до змін. Ці тенденції сприяли формуванню прошарку аристократичної інтелектуальної еліти. Тому Ренесанс не став ідеологією більшості, але створив вектори майбутнього розвитку.

Основа ренесансної ідеології – гуманізм, людина як найвища цінність. Самозреченню Середньовіччя протиставляється звеличення земних почуттів. Біблійна тематика ділиться місцем з світською та сюжетами античної міфології. Повернення античних ідеалів у сполученні з християнською етикою є примиренням земної і небесної природи, оспівуванням краси людської душі, що у вищих проявах дає людині змогу наблизитись до Бога.

Проте в основі феноменального злету мистецтв та культури був не лише гуманістичний базис, а й економічні фактори. Митці та науковці нарешті мають підтримку з боку правлячої еліти. Підтримка обумовлена зростанням інтелектуального рівня аристократії, зміною кола її інтересів.

Розвиток науки пояснюється тим, що прогресивна еліта не тільки була менше зв'язана церковними забобонами, а й бачила у технічному прогресі інструмент для власних цілей, успішне капіталовкладення. А для цього треба було перетнути межу церковних доктрин. Так ренесансна доба закладає підвалини для зміни феодалізму на буржуазні відносини.

Ренесанс поділяють на класичне італійське та «Північне» Відродження, що з'являється у XV-XVI ст. як результат впливу італійського. Північний ренесанс створювався на тлі ідей Реформації. Цей рух за оновлення церкви був покликаний до життя потребою зміни змертвілого феодального устрою, оздоровлення економічних відносин. Але не менш потужними чинниками були виокремлення та піднесення національних культур та падіння ролі католицизму як духовного наставника, яке у гонитві за владою все більше перетворювалось на світську організацію, оточену надмірними розкошами. Міська культура, утворена Магдебурзьким правом та бурхливим розвитком торгівельних відносин, поступово висуває на провідні позиції третій стан – міщан, купців, що мають життєві засади, відмінні від феодальної аристократії. Вага цієї верстви посилюється й тим, що вони були союзниками короля у боротьбі з свавіллям знаті, розбудові централізованої держави із домінацією світської влади. Втіленням цих тенденцій є Реформація «згори», успішно проведена англійським королем Генріхом VIII. Монарх отримав у розпорядження незалежну від Риму національну релігію, головою якої він був сам.

Ренесансна доба, подібно до періоду архаїки в Греції, стала низкою революційних зрушень. Серед найвпливовіших слід назвати:

- винайдення друкарського станку Й. Гутенбергом у 1450 р., що врешті зробило біблійні тексти та книги доступним, масовим продуктом;
- великі географічні відкриття (Америка, Океанія), що розширило культурні горизонти, відкрило перед Європою нові можливості та шляхи.

Епоха Ренесансу подарувала людству плеяду блискучих митців та вчених. Передтечею доби був Ф. Петрарка, який сформулював підвалини гуманізму. Найвпливовішими постатями філософії «Північного» Ренесансу були Еразм і сер Томас Мор.

Центральна постать у науці та мистецтві – Леонардо да Вінчі – інженер, художник, найбагатогранніший геній. Збереглося біля десятка його картин, деякі не закінчені («Мона Ліза», «Таємна вечеря», «Дама з Тхором»). Втіленням гуманізму є твори С. Боттічеллі, якому властиве поєднання пейзажів та людських постатей («Весна», «Народження Венери») та Рафаеля Санті. Німецька школа мала контакти з Півднем, але була цілком самостійною. Вона сформувалась навколо А. Дюрера, до

неї належали А. Альтдорфер, Г. Гольбейн.

3. Культура Нового часу. Кардинальні зміни світоглядної моделі. Стильові напрями у мистецтві.

Новий час — період між сер. XVII ст. та 1914 р. — характеризується кардинальною зміною системи світосприйняття, що було обумовлено глибинними зрушеннями у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зародженням капіталізму. Буржуазні революції у Нідерландах, Англії та Франції відіграли роль соціально-політичних зсувів, що призвели до реорганізації життя суспільства. На перші позиції виходить третій стан, його інтереси формують обличчя епохи. Головні її риси — раціональність, інноваційність, інтенсивний шлях розвитку — сягають вищої точки у науково-технічній революції XIX ст. Зворотнім боком цих тенденцій стає конфлікт матеріального та духовного світу людини, природній спротив, що втілюється у художніх та літературних течіях (сентименталізм, романтизм, символізм тощо). Кульмінацією конфлікту є явище декадансу. Його зверненість до містики, нігілізм та приреченість ілюструють, що людська психологія не отримала відповідного розвитку, не встигла адаптуватися під швидкоплинний світ техніки. Ця духовна криза у сполученні з загостренням соціальних протиріч знаходить вирішення у горнілі Першої світової, масштаби якої ставлять перед людством нові цілі та вимоги.

Ера наукового зльоту розпочалася з видатних відкриттів у астрономії, фізиці, математиці, біології та медицині. Саме здобутки в астрономії докорінним чином змінили систему світосприйняття. Коперник вважав, що Сонце — центр Всесвіту, а Земля здійснює подвійні рухи, Кеплер відкрив 3 закони руху планет, Ньютон одержав рішучу перемогу у формуванні нового наукового світогляду, почавши з трьох законів руху, визначив прискорення, сформулював закон всесвітнього тяжіння. У 1600 р. Гільберт опублікував дослідження про магніти, Гарвей відкрив кровообіг, Левенгук — одноклітинні організми та бактерії. Почався активний розвиток наукових інструментів. Близько 1590 р. було винайдено мікроскоп, у 1608 р. — телескоп (голландцем Ліпперсеєм). Ці винаходи покращили вимірювання та прискорили науковий прогрес.

Поступ філософії відбувався протягом XVII-XVIII ст. Виникають два напрями — раціоналізм та емпіризм. Раціоналізм розвивається Декартом, Спінозою, Ляйбніцем. Представниками емпіризму були Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк. Великий вплив мала німецька класична філософія, представлена концепціями Канта, Шеллінга, Гегеля, Фейєрбаха.

Бароко — перший стильовий напрям у європейській культурі XVII-

XVIII ст. Йому властиві контрастність, асиметричність, грандіозність, перенасичена декоративність використання символів та алегорій. Бароковий живопис пов'язують з художниками А. Караччі, А.Веласкесом, П. Рубенсом, Ван Дейком, Рембрандтом.

В архітектурі видатними мастерами були Дж.Л. Берніні, який творив у Римі, також К.-Б. Растреллі, син італійського барокового скульптора. З 1716 р. він жив та працював в Російській імперії.

У літературі значно розширився набір прийомів: використання порівнянь, контрастних понять, гри слів, глибинний концепт, розкриття якого мало відбуватися немов спілкування між автором та читачем. Герой бароко – яскрава, вольова особистість з раціональним початком, багатим внутрішнім світом, але яка гостро переживає збудовану власною розсудливістю самотність. В поезії розвитку набули малі жанри: епіграма, панегірик, гербовий вірш.

У музичній культурі превалювали церковний та світський види музичного мистецтва. Провідне становище посідають А. Вівальді, Г.Ф. Гендель, Й.-С. Бах. Найвищого розвитку досягли такі жанри як ораторії та меси, виникають нові форми музичного циклічного твору: концерти, сюїти та сонати, а також опера, засновником якої вважають К. Монтеверді.

Класицизм народився при французькому дворі у XVII ст. Історичний ґрунт для нього – абсолютизм як гарантія стабільності. Був підтриманий державою як офіційний стиль. Його ідеалом стало давньогрецьке мистецтво. У живопису ознаками класичного стилю стали міра, порядок, композиційна врівноваженість. Герої – люди сильного характеру з почуттям обов'язку. У літературі класицизм отримав теоретичне обґрунтування в поемі-трактаті Н. Буало Депрео «Поетичне мистецтво» (1674). Класичний стиль в написанні драматичного твору – єдність місця, часу, дії. Найбільш ушлюбленими були французькі драматурги. В музиці представлений Й. Гайдном, В.-А. Моцартом, Л. ван Бетховеном. З ім'ям Гайдна пов'язане становлення складу класичного (малого) симфонічного оркестру та остаточне формування сучасного оркестру.

Просвітницький реалізм був відбитком в мистецтві та літературі руху Просвітництва. Митці втілюють віру в могутність особистості, її розум. Тема праці стає однією із провідних в літературі, ставлення до неї як до критерію краси творчих зусиль. Як антитеза раціональності, з'являється **сентименталізм**, яскравими прикладами якого є твори Л. Стерна.

Романтизм зародився у 1770-1780 рр. як окремий світогляд. З кінця XVIII ст. впливав на усі сфери: політику, філософію, мистецтво, літературу. Й.Г. Гердер сформулював основні його постулати: історизм, самотність

літератури кожного народу, культ індивідуальності у творчості. Набуває найвищого розвитку опера. Складається французька школа, яка становить конкуренцію італійській оперній культурі. В театрі відбулась адаптація оперної вистави до історичного роману та декорацій. Майстрами опери були Дж. Россіні, Дж. Верді, Р.Вагнер.

Реалізм народжується у 1820-1840 рр. В літературі художність розуміється як точна відповідність реальній дійсності. З'являються романи та оповідання, в яких описується, наче в дослідженні, життя людини або родини протягом довгого часу. Героєм стає різночинець, дрібний інтелігент без дворянського титулу. У живописі реалізм виражався у майстерній передачі духовної глибини людської натури, вмінні передавати чуття та бажання, усвідомити саму природу як вічну цінність. У музиці народжується новий жанр оперного мистецтва, в якому відійшли від складних філософських сюжетів, а сюжет формується навколо трагічних стосунків життєвої повсякденності. Представниками були Ж.Бізе, П.І. Чайковський, М.П. Мусоргський. В архітектурі розвиваються класицизм та стиль ампір. Фінансова потуга буржуазії та смаки, яким надається перевага, формують нові стильові напрями – еkleктицизм, модерн.

Натуралізм як стильовий напрям формується у 1870-90-х рр. Автор набуває статусу документаліста, що не може виражати власну точку зору. Класиками в літературі вважаються Е.Золя, російський письменник В. Крестовський.

Імпресіонізм походить від слова враження. Твір стає зафіксованим у вічності моментом, що зворушує, пробуджує до сприйняття миттєвостей. В живопису представлений творчістю Е. Мане, О.Ренуара, Е. Дега, у скульптурі – О. Родена, П.П. Трубецького.

Декаданс формується як повернення до ірраціонального, сприймається як акт відновлення цілісності світу. **Символізм** зародився у 1860-70 рр. і став напрямом в мистецтві, що за посередництва символу (алегоричного образу) виражав художню дійсність. У літературі головними його представниками були П. Верлен, А. Рембо, М. Метерлінк, О.О. Блок.

Питання до самоконтролю

1. Які історичні процеси обумовили домінацію католицької церкви?
2. Що таке теоцентризм? Охарактеризуйте світогляд середньовічної людини?
3. Охарактеризуйте жанри середньовічної літератури.
4. Назвіть основні риси розвитку культури середньовічного Сходу.
5. Що послугувало підґрунтям для розвитку італійського Ренесансу?

6. Охарактеризуйте звершення Ренесансної доби.
7. Яким було історичне підґрунтя Нового часу у розвиткові культури?
8. В чому полягало значення наукових знань у добу Нового часу?
9. Охарактеризуйте розвиток філософії Нового часу.
10. Назвіть основні художні течії Нового часу та їх представників.
11. Еволюція літературних жанрів у добі Нового часу.
12. Розвиток музики в добу Нового часу. Назвіть основних представників та жанри.

Тема 5. Особливості розвитку світової культури у модерний та постмодерний період (др. пол. XIX ст. – XXI ст.).

План лекції

1. Особливості розвитку культури у XX ст.
2. Основні напрями та течії у мистецтві XX ст.
3. Постмодернізм та сучасність: розвиток філософії, літератури, мистецтва та музики.

Рекомендована література: [17,20,34,47,51,69,78,81, 93-94]

Ключові слова: масова культура, модернізм, постмодернізм, кубізм, сюрреалізм, футуризм, експресіонізм, кіномистецтво, абстракціонізм

1. Особливості розвитку культури у XX ст.

Культура XX ст. – це культура періоду світових війн, тоталітарних держав, загострення кризи техногенного суспільства. Перша світова війна продемонструвала взірець світової трагедії, гостро поставила питання про шляхи розвитку. З її закінченням кризові явища в економіці, пертурбації громадянської війни в Росії звужують коло інтересів більшості населення до нагальних потреб, відсуваючи декадентські настрої. Від 1920-х рр. і до кінця Другої світової війни на світовій арені відбуваються суттєві зміни:

- Європа втрачає гегемонію культурного й економічного розвитку, на перші позиції виходить Америка, на зламі XX-XXI ст. – Китай;

- Європа шукає порятунку у політичних понадрішеннях, побудові експериментальних держав (комунізм, нацизм). Ліки від культурної та економічної кризи вбачали у позиції сили, доведеної до абсурду, що призвело до авторитаризму, дискримінації рас та класів, людських жертв, і, зрештою, трагедії Другої світової та протистояння холодної війни.

Причини краху тоталітарних держав – у підміні природних законів розвитку економіки штучними, зведенні культури, мистецтва до допоміжної ролі в ідеологічній машині, гальмуванні творчого процесу атмосферою страху, знищенні особистості («гвинтик-у-системі»). Але у

протидію авторитаризму, жажіттям війн культура та мистецтво дарує плеяду блискучих митців – Е. Хемінгуей, Е.-М. Ремарка, А. Солженіцина.

XX ст. властива поява нового, впливового виду мистецтва – кіно. Поєднання візуального та аудіального сприйняття, використання синтезу багатьох видів мистецтва, поступове вироблення багатства художніх прийомів дозволили йому посісти перші позиції. В кіно існують такі напрями, як документальне та ігрове. Останнє поділяється на жанри: трагедія, комедія (лірична, гротескна, сатирична), трагікомедія, мелодрама, кіноепіпея, кінороман, кіноновела, кінопоема, пригодницьке кіно, історичне кіно, детектив, тріллер, фільм-катастрофа, бойовик. Визнаними метрами кіно стали А. Тарковський, Ф. Феліні, А. Сокуров, А. Хічкок, Л. фон Трієр, І. Бергман, Е. Кустуріца, А. Куросава, Х.Г. Іньяріту.

Історія світового кіно найкраще презентує ще одне культурне явище XX ст. – масову культуру. Хоча поділ мистецтва на елітарне та народне існував завжди, масова культура могла з'явитись лише як продукт технізованого суспільства, де індустриальний спосіб виробництва полягає у виробленні численних копій за шаблоном, уніфікуванні продукції, здешевленні за рахунок спрощення, примітивізації. Отже, масова культура – це конвейєрний спосіб виробництва культурних продуктів, головною рушійною силою до створення яких є комерційна успішність. Масова культура властива й для тоталітарних суспільств, де головною її метою є підтримка суспільної ідеології. Проте масова культура тоталітарних суспільств, як і все мистецтво, орієнтована на потреби ідеології і без штучної підтримки держави існувати не здатна. Класичний же варіант мас-культури – скоріше американський, ніж західноєвропейський, продукт – цілком життєздатний. Диктат прибутку не виключає творчості, але вводить обмеження. Експериментаторство малоприйнятне, масовий продукт легше збирати з готових частин та за допомогою випробуваних прийомів, що гарантують прибуток. Цими причинами зумовлене й звернення до вульгарних прийомів, базисних інстинктів, ескалація насильства, використання шоку та епатажу. Наслідками маніпуляції стає емоційна байдужість (захисна реакція у відповідь на надмірну експлуатацію шоку та епатажу), гальмування духовного розвитку за рахунок готових схем і продуктів, що відкидають потребу самостійного мислення.

Ще одним фактором впливу на суспільство стало телебачення. Найхарактерніший його прийом – залучення глядача до дійства, введення його до ілюзорного світу розваг, де пропонується уявна свобода вибору, яка насправді зрежисована за нього і під нього. Цей напрям, вищою точкою злету якого нині є реаліті-шоу, є невід'ємною рисою мас-культури,

її тонкого маніпулювання свідомістю, на службу якому поставлені високого наукового рівня розробки у галузі психології, соціології тощо.

Виокремлення у XX ст. на світовій арені такої держави, як США, було цілком закономірним. Причинами цього стали економічний підйом та залежність Європи від американської економіки після Другої світової війни, генерування на базисі старої європейської культури культури нової.

Не менш цікавим культурологічним та історичним явищем є сходження Китаю, який нині є синтезом капіталістичних відносин та комуністичної ідеології та, що найголовніше, західного способу виробництва та східної моделі світогляду.

Ще однією рисою останніх десятиліть є прискорення глобалізації. В економічному плані вона являє перетворення світового господарства з системи національних господарств на загальносвітову геоekonomіку, появу світового поділу праці, робочої сили, природних ресурсів. Її формування приводить до уніфікації, стирання культурних меж між країнами, робить національні економіки взаємозалежними і, як наслідок, вразливими.

2. Основні напрями та течії у мистецтві XX ст.

Пошуки шляхів подолання духовної кризи в образотворчому мистецтві відзначилися зламом старих канонів. Однією з цих рис було захоплення мистецтвом народів Африки та Океанії. Так, народився напрям під назвою «фовізм», творцями якого були А. Матісс, М. Вламінк.

Епоха тоталітаризму у СРСР та Німеччині знаменувала перехід від суспільства революційних змін до суспільства імперських амбіцій. В архітектурі цим потребам відповідала монументальність і пишність Риму, у живописі – поєднання реалізму з героїко-пафосною тематикою.

Модернізм – епоха в розвитку європейської культури кінця XIX – початку XX ст. – поєднує такі стильові напрями в мистецтві як кубізм, сюрреалізм, футуризм, експресіонізм, абстрактне мистецтво. Ознаками епохи були захоплення соціальними ідеями, втрата релігійності, світові війни та революції, що витиснули духовні цінності на периферію людської свідомості, дали поштовх до соціальних, шовіністичних ідей, посилення культури тотального руйнування старого. Творчість підпорядковувалась не необхідності духовного зростання та усвідомленому розвитку власної індивідуальності. На фоні суспільної дисгармонії, антигуманності відносин у суспільстві митець залишився осторонь активної соціальної позиції, він звільнив себе від відповідальності, обираючи той бік самопізнання, що відкриває невідомі науці таємниці людського існування. В основу модернізму ліг крайній ступень реалізму – натуралізму, з одного боку, та

захоплення інтуїтивізмом. Митця-модерніста як такий предмет не цікавить, його метою є виключно самовираження за посередництвом зображення предмету. Таким чином він стає дотичним до народження нової реальності, що потребувало використання нового творчого інструментарію, формування нових естетичних принципів. Необхідність створити нову власну реальність спричинила фактичний творчий вибух, виникнення нових напрямів у культурі та мистецтві ХХ ст.

Експресіонізм (пер. чверть ХХ ст.) – течія крайнього модернізму, що визнавала єдиною реальністю суб'єктивний духовний світ людини, тому світ гротескно заломлюється у власному сприйнятті. В живопису представники – Е. Кірхнер, О. Кокошка, Е. Нольде, Ф. Марк (засновник групи «Синій вершник»), П. Клее. У літературі розвивається «драма крику» (Г. Кайзер, В. Газенклевер, Ф. Верфель, Е. Толлер, Б. Брехт).

Кубізм — перша чверть ХХ ст., виникає у Парижі, зводив до мінімуму зображувально-пізнавальні завдання мистецтва, на перший план вийшло формальне експериментування. Суб'єктивний смак, невідповідність внутрішнього реального світу зображенню, відмова від тривимірного простору, світла сприяли народженню нових форм багатомірної перспективи. Представниками були Ж. Брак та П. Пікассо.

Футуризм виник у 1910-1920-х рр. Відкидав традиційну культуру, її моральні та художні цінності, пропагував настання нового світу, культивував урбанізм. Футуристами були письменник Ф. Марінетті в Італії, в Росії – В. Маяковський та В. Хлебніков, частково І. Северянин.

Абстракціонізм як напрям виник у 1910-х рр. У 1940-1960-х рр. пережив новий підйом. Його філософсько-етична основа – іраціоналізм. Митець відмовлявся від зображення дійсності, заперечував пізнавальні функції художньої творчості. Засновником став В. Кандинський.

Сюрреалізм (надреалізм) – стиль, який розумів творчість як вияв інтуїції, висловлення думки поза контролем з боку розуму, як чистий психічний автоматизм. Твір має існувати, за словами С. Далі, заради себе. Засновником наряду був письменник А. Бретон, до нього належали Ф. Супо, Т. Тцара, художники М. Ернст, Ж. Арп, Ж. Міро, Х. Блум та ін.

В театрі сюрреалізм в деталях відновлює копію дійсності, але це світ без логіки та змісту, в драматургії відмовились від традиційної історичної форми: конкретності, наявності місця дії, часової послідовності подій, порушення логіки в діалогах. Мета – розкрити завдяки абсурду справжній сенс життя. Найвідомішими є твори Нобелівського лауреата С. Беккета «Чекаючи Годдо», «Кінець гри» та Е. Іонеско – засновника театру абсурду.

Серед філософських течій ХХ ст. слід виділити **екзистенціалізм** – напрям, який віддає перевагу іраціональному буттю людини. Найяскравішим представником був Ж.-П. Сартр. Ще одним важливим напрямом стала **соціальна філософія**, яка ставить вищою метою визначити сутність суспільства та роль людини в ньому, шляхи його еволюції. Соціальна філософія з'явилася як відповідь тоталітарним режимам і так званій «філософії споживання». Впливовими, базисними стали «теорія тоталітарного суспільства» К. Мангейма, «теорія постіндустріального суспільства» О. Тофлера.

3. Постмодернізм та сучасність: розвиток філософії, літератури, мистецтва та музики.

Постмодернізм (від фр. postmodernisme — після модернізму) – термін, що визначає розвиток, певні особливості світового суспільного та культурного життя, починаючи з 60-70-х рр. ХХ ст. Цей термін вживається для означення постнекласичного типу філософствування, літературного процесу та для комплексу стилів у художньому мистецтві.

В буквальному сенсі «постмодернізм» означає те, що йде за сучасною епохою, за модернізмом і пов'язане із усвідомленням стильових трансформацій в європейській художній культурі. Вперше цей термін з'явився у 1917 р. у праці німецького філософа Р. Панвіца «Криза європейської культури», але його поширення відбулося лише наприкінці 1960-х рр. – спочатку для означення стильових тенденцій в архітектурі, спрямованих проти безособистісної стандартизації, згодом – у літературі, образотворчому мистецтві, музиці тощо. І лише у 1980-х рр. термін «постмодернізм» вкорінюється для означення культурної епохи.

Постмодернізм – це умонастрій та інтелектуальний стиль. Постмодерністська парадигма світосприйняття виявилася радикальною. Її специфічність полягає у сприйнятті світобудови як Хаосу, який в своїй калейдоскопічності, прагненні поєднати, взаємодоповнити, сприйняти протилежні взаємовиключні істини багатьох людей, націй, культур, філософій та релігій в єдину картину Світу. Наслідком є сприйняття ідеї незалежної особистості як культу, перетворення ідеї істинності певних постулатів та традиційності лише як вияву калейдоскопічності, багатогранності у способі існування Всесвіту, істинність втрачає свою безкомпромісність і перетворюється лише на артефакт, без існування якого Всесвіт не може набути цілісності і довершеності.

Саме в умовах ціннісної рівнозначності істин, культур, беззаперечності свободи мислення та творення еkleктизм набирає

естетичної значущості як художній метод. Постмодернізм вибухнув як реакція на екстремізм, нігілізм, крайню самовпевненість модерну. За мозаїчністю культурного процесу криється глибокий сенс розвитку людини, суспільства. Уявна безсистемність, що начебто доводить безпомічність мистецтва та творчої дії, презентує справжнього митця, який розшифровує загадки світобудови, багатогранність культурного проявлення світу, історії його народів та надбань.

У літературі постмодернізму постать автора стає визначальною, оскільки формує за допомогою тексту цілісність світосприйняття у всіх його фізичних та метафізичних проявах, осягнення якої є можливим лише у поєднанні розуму і усіх чуттів, якими наділена людина. Специфічною особливістю літератури постмодернізму є її гіперрецептивність (або інтертекстуальність) – запозичення (рецепція) різних фактів із культурно-історичної спадщини людства або елементів форми, змісту, концепцій, жанрів, сюжетів, мотивів, сцен, образів, цитат із творів світової літератури (інтертекстуальність). Розчинення характеру героя стало ознакою постмодерністської літератури. В епоху, коли переплетіння світоглядів, релігій і філософій вже само формує нову реальність, статичному авторові та його читачеві потрібні фантазмагорії, що докорінно змінюють світ та ставлення до нього. Звідси й походить таке переплетіння жанрів, багатожанровість творів, надмірна сенсуальність та сексуальність. Цільність характеру може бути запропонована читачеві тоді, коли вона є дійсно цільною: духовно, інтелектуально, етично.

Втеча в несерйозність стала відображенням суспільного настрою, згідно з яким, якщо дійсність неможливо змінити, простіше та ефективніше над цим посміятися, виставити життя грою, своєрідним карнавалом, на якому щоразу кожна людина одягає певну маску, аби не проживати наповнене мудрістю, добротою, глибоким сенсом життя, а гратися в нього, щоразу вдаючи або великого диктатора, або сірого кардинала, що править за вершителя тисяч і мільйонів людських доль. Приклади – Патрік Зюскінд («Парфюмер»), П. Коельо.

У музиці постмодерністської епохи відбулися епохальні зміни. Науково-технічний прогрес став основою для швидкого розповсюдження музичного продукту та появи нових напрямів, рок- та поп-музики, мікшування стилів – класики, джазу, рок-музики.

Деякі напрями музики стали не лише відображенням музичних течій, а й політичних, соціальних гасел. До політично-активних жанрів можна віднести радянський рок 1980-90-х рр. («Машина часу», «Наутілу-

Помпіліус», «Кіно», «ДДТ») та бардівську пісню (В. Висоцький). Зверненням до соціальних проблем вирізняються деякі напрями репу.

Питання для самоконтролю.

1. Охарактеризуйте історичні чинники та умови формування культури ХХ ст.
2. Що таке феномен масової культури?
3. Дайте визначення явищу глобалізації.
4. Дайте характеристику епосі модернізму.
5. Які стильові напрями розвивались у модерністській культурі?
6. Охарактеризуйте особливості абстракціонізму.
7. Які характерні особливості властиві сюрреалізму?
8. Як можна охарактеризувати співвідношення автора та світу у модерністському творі?
9. Дайте визначення стилю футуризм.
10. Охарактеризуйте епоху постмодернізму.
11. Які особливості притаманні літературі постмодернізму?
12. Які нові напрями музичного мистецтва з'явилися в ХХ ст.?
13. Який масовий вид мистецтва розвинувся у ХХ ст.?

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ, ДО МОДУЛЬНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Античность как тип культуры. – М.: Наука, 1988. – 336 с.
2. Барг М.А. Эпохи и идеи: становление историзма./ М. А. Барг. – М.: Мысль, 1987. – 348 с.
3. Готика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Готика>.
4. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991. – 574 с.
5. Еліаде М. Мефістофель та Андрогін. – К.: Основи, 2001. – 591 с.
6. Елліністична цивілізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
7. Європейська культура Нового часу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
8. Європейська культура Середньовіччя [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
9. Империи Африки / Конрад Д. Пер. с англ. А.П. Романова. – М.: ООО ТД «Издательство Мир книги», 2007. – 128 с.
10. Империя инков / Сомервилл Б. Пер. с англ. А.П. Романова. – М.: ООО ТД «Издательство Мир книги», 2007. – 128 с.

11. История Древнего Востока // Под ред. Кузищина В.И. – М.: Высшая школа, 2003. – с.27-45, 127-141, 192-195.
12. История древнего мира. Учебное пособие для студентов ист. фак. Пединститутів. В 2 частях / Редер Д.Г., Черкасова Е.А. Под ред. Ю.С. Крушкол. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1979.
13. История Древнего Рима // Под ред. Кузищина В.И. – М.: Высшая школа, 1982. – с.64-67, 183-196, 255-267, 281-293.
14. История Древней Греции // Под ред. Кузищина В.И. – М., 1986. – с.255-272; 346-363.
15. История мировой культуры (мировых цивилизаций) / Под ред. Г.В. Драча. - Изд. 4-е. - Ростов н/Д.: Феникс, 2005. - 544 с.
16. История средних веков. Т.2. // Под ред. З.В. Удальцовой, С.П. Карпова. – М.: Высшая школа, 1991. – с.330-350.
17. Історія культури: навчальний посібник./О.А. Гаврюшенко, В.М. Шейко, Л.Г. Тишевська. – К. : Кондор, 2004. – 763 с.
18. Історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. –Тернопіль, 2005. – 164 с.
19. Історія світової культури: Культурні регіони: навчальний посібник для студ. гум. спец. вузів / Л.Т. Левчук та ін. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2000. – 520 с.
20. Історія світової культури. Навчальний посібник / Шейко В.М., Гаврюшенко О.А., Кравченко О.В. – К.: Кондор, 2006. – 408 с.
21. Історія світової культури: Навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вузів / Л.Т. Левчук та ін. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 368с.
22. Історія світової культури: Навч. посібник / Л.Т. Левчук та ін. – 3-тє вид., стереотип. – Київ: Либідь, 2000. – 368 с.
23. Історія світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник / Юрій М.Ф. – К.: Дакор, 2007. – 454 с.
24. Історія світової та української культури: довідник / В.А. Греченко, І.В. Чорний. – К.: Літера ЛТД, 2009. – 416 с.
25. Історія світової та української культури // Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Режко В.А. – К.: Літера, 2000. – 464 с.
26. Історія світової та української культури: підручник для ВНЗ./В.А. Греченко та ін. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 480 с.
27. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 2-ге, стереотип. / Ю.В. Павленко. Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К.: Либідь, 1999. – 360 с.

28. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб./ С.М. Клапчук та ін. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 358 с.
29. Історія української та світової культури / Л.І. Косянчук. – Тернопіль: Астон, 2001. – 311 с.
30. Классическая музыка [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
31. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Курс лекцій: Підручник. / Кордон М.В. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 580с.
32. Культура Стародавнього Риму [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Культура_Стародавнього_Риму.
33. Культура стародавнього Сходу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
34. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Видання 3-є, перероб. та доп. / За ред. І.І. Тюрменко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 370 с.
35. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / За ред. М.М.Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К. : Знання, 2009. – 589 с.
36. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. посібник / За заг. ред. А.В.Яртіся. – Львів : Світ, 1994. – 496с.
37. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. посібник / За ред. А.Яртіся, В.Мельника. – 2-є вид. перероб. і доп. – Львів : Світ, 2005. – 567с.
38. Література Відродження [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
39. Лобас В. Х. Українська і зарубіжна культура: Навч посіб. / Лобас В. Х. – К.: МАУП, 2000. -224с
40. Лосєв І.В. Історія і теорія світової культури: Європейський контекст: Навч. посібник. / Лосєв І.В. – К. : Либідь, 1995. – 224с.
41. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Винничук Л. Пер. с польск. В.К. Ронина. – М.: Высш. шк., 1988. – 496 с.
42. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: Навч. посібник. / Меднікова Г.С. – К. : Знання, 2002. – 214с.
43. Музыка периода классицизма [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
44. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры: Сборник. / Х. Ортега –и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 587 с.
45. Поликарпов В.С. Лекции по культурологии. / В.С. Поликарпов. – М.: “Гардарика”, “Экспертное бюро”, 1997. – 344 с.

46. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури: Навч. пос. для студ. техн. вузів / Полікарпов В.С. – 3-е вид., стер. – Х; ,К. : Основа;Т-во "Знання", 1999. – 336с.
47. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури: Навч. посібник для студ. техн. вузів / Полікарпов В.С. – 4-е вид., випр. і доп. – К. : Т-во "Знання", 2000. – 359с.
48. Просвітництво [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Просвітництво>.
49. Ренесанс [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ренесанс>.
50. Романтизм [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Романтизм>.
51. Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе – М.: Политиздат, 1991. – 366 с.
52. Середньовіччя // <http://uk.wikipedia.org/wiki/Середньовіччя>.
53. Словник античної міфології / Уклад. І.Я. Козовик, О.Д. Пономарів. 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1989. – 240 с.
54. Теорія та історія світової та вітчизняної культури: Підручник / Горбач Н.Я. та ін. – Львів: Каменяр, 1992. – 166 с.
55. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1. / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.; Том 2. / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 406 с.
56. Українська і зарубіжна культура: курс лекцій для студ. техн. вузів / В.Х. Лобас, Ю.Г. Легенький; Державна академія легкої промисловості. – К.: 1997. – 270 с.
57. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / За ред. Л.Є. Дещинського. – Видання 4-те, перероб. і доп. - Львів: Видавництво "Бескид Біт", 2005. – 303 с.
58. Українська та зарубіжна культура: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. – К.: КНЕУ, 2003. – 367 с.
59. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / О.Л. Шевнюк. – К. : Знання-Прес, 2002. – 277 с.
60. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник. / Кордон М.В. – К. : ЦУЛ, 2002. – 507 с.
61. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: Навч. посіб. / В.М. Зотов, А.В. Клімачова, В.О. Таран. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.

62. Цивилизации Древнего мира / Ф. Перуден. Пер. с фр. Ю. Гусев. – М.: «Махаон», 2005. – 126 с.
63. Чмихов М.О. Давня культура: Навч. пос. – К.: Либідь, 1994. – 288 с.
64. Шпенглер О. Закат Европы / Шпенглер О. Т.1. – М.: Мысль, 1993. – 665 с.; Т.2. – М.: Мысль, 1998. – 462 с.
65. Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима / Штаерман Е.М. – М.: Наука, 1987. – 320 с.
66. Эпоха Просвещения [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

ЛІТЕРАТУРА, НАЯВНА У ФОНДАХ АРХІТЕКТУРНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

67. Берлин Я. Из светлых дней Эллады: Очерки древне-греческой культуры / Берлин Я. – М.: Издательство Сытина, 1914. – 154 с.
68. Виппер Б.Р. Искусство Древней Греции. В 2-х тт. / Виппер Б.Р. – М.: Искусство, 1977. Т.1. – 222 с. Т.2. – 242 с.
69. Гера М. Раздумья о постмодернизме: Заметки художницы / Гера М. // Искусство. – 1990. – №3. – С. 51-53.
70. Гуляев В.И. Забытые города маяя: Проблемы искусства и архитектуры / Гуляев В.И. – М.: Искусство, 1984. – 184 с.
71. Гуревич А.Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников / Гуревич А.Я. – М.: Искусство, 1989. – 366 с.
72. Джумаев А. Искусство в мире ислама: единство принципов в многообразии проявлений. // Творчество. – 1991. – №9. – С. 26-28.
73. Кантор К. Наследие Апеллеса: Об античных корнях ренессансного реализма и возрождении Возрождения / Кантор К. // Искусство. – 1987. – №12. – С. 42-46.
74. Кантор К. Ренессанс и мы / Кантор К. // Декоративное искусство. – 1988. – №1. – С. 29-31.
75. Коровин А. «Массовая культура» в изменяющемся мире / Коровин А. // Политическое образование. – 1989. – №11. – С. 83-89.
76. Либман М.Я. Позднее средневековье и начало Нового времени: опыт комплексного исследования / Либман М.Я. // Мировая культура: традиции и современность: Сб. – М.: Наука, 1991. – С. 225-235.
77. Либман М.Я. Немецкий художник эпохи Возрождения в социальной структуре его времени / Либман М.Я. // Светское искусствознание: Сб.статей. – М., 1990. – Вып.26. – С. 272-284.
78. Лиотар Ж-Ф. Так что же такое «post» / Лиотар Ж-Ф. // Декоративное искусство. – 1997. – №1-2. – С. 83-84.

79. Малинина Т. Взаимодействие искусств как стилеобразующий фактор: постмодернизм / Малинина Т. // Творчество. – 1991. – №8. – С. 9-12.
80. Массон В.М. Древнейший Иран: формирование и судьбы первых цивилизаций / Массон В.М. // Мировая культура: традиции и современность: Сб. – М., 1991. – С. 64-74.
81. Модернизм: Анализ и критика основных направлений / Сб.ст./ Под ред. В.В.Ванслова, М.Н. Соколова. – М.: Искусство, 1987. – 306 с.
82. Монстры постмодернизма // А.С.С. – 2000. – №34. – С. 88-91.
83. Никитин В. Рядом с постмодернизмом // А.С.С. – 2000. – №4.
84. Огнева Е. Горные боги Тибета / Огнева Е. // Декоративное искусство. – 1995. – №1-2. – С. 86-90.
85. Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство. / Редкол. В.М.Полевой (гл.ред.) и др. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – Кн.1: А-М. – 447 с. Кн.2. – 432 с.
86. Ремпель Л.И. Узловые вопросы изучения искусства средневековой Средней Азии. // Искусство Среднего Востока. – М., 1978. – С. 21-33.
87. Рутенберг В.И. Титаны Возрождения. Век XVI, век XX. // Мировая культура: традиции и современность: Сб. – М., 1991. – С. 277-279.
88. Семенцова Э. Искусство Древнего Востока / Семенцова Э. // Очерки истории искусства: Сб. – М., 1987. – С. 44-89.
89. Сулейманова Ф. Миниатюра Востока / Сулейманова Ф. // Наше наследие. – 1991. – №5. – С. 28-37.
90. Тарасенко Н. В поисках утраченной истории. Парадоксы «тематического постмодернизма» // Искусство. – 1985. – №2. – С. 42-47.
91. Ушаков Г. Идеал против истины конкретный Рим против абстрактной Греции / Ушаков Г. // А.С.С. – 2000. – №4. – С. 96-97.
92. Хаберль К. Диалог с культурой Запада / Хаберль К. // Творчество. – 1990. – №1. – С. 25-26.
93. Хан-Магомедова В. Двуликий Янус постмодернизма / Хан-Магомедова В. // Творчество. – 1989. – №12. – С. 17-19.
94. Шестаков В. О критике модернизма и буржуазной массовой культуры / Шестаков В. // Декоративное искусство. – 1986. – №2.
95. Шишкина Г. Живопись и поэзия. Современные японские художники / Шишкина Г. // Художник. – 1989. – №8. – С. 58-61.
96. Элиаде М. Шаманизм и архаическая техника экстаза / Элиаде М. // Декоративное искусство. – 1995. – №1-2. – С. 94-96.

Навчально-методичне видання

**Історія світової культури: Конспект лекцій для студентів напрямів
«Архітектура» та «Образотворче мистецтво»**

КОЦЮБАНСЬКА Ольга Олександрівна
ШЕВЕЛЬОВА Тетяна Валеріївна